

МОДЕРНИЗАЦИЯТА НА ОБЩЕСТВОТО И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА ПРЕД СЪВРЕМЕННИТЕ ЕТНОГРАФСКИ КОЛЕКЦИИ

Диана Тодорова

Още в зората на българската етнография Юрий Венелин, в известното си писмо до Васил Априлов от 27. IX. 1837 г., очертава основните насоки за всестранно проучване на българската народна култура и бит. Това е първата по рода си програма, която дава конкретни насоки и указания на българските родолюбци за събиране на материали – народни песни, разни костюми – особено женските, годишни празници, семейни обреди, поверия и суеверия за вампири, вещици и магьосници, за необикновената сила на някои растения, камъни и талисмани (Тодоров 1989, 59–60).

В края на XIX в. Ив. Шишманов публикува статията си "Значението и задачата на нашата етнография", в която за пръв път научно се изяснява предметната област на етнографията и се предлага разгърната програма за научна и събирателска дейност (Шишманов 1889, 1–64). "Ако нашият фолклор не е бил изследван досега с надлежна пълнота – казва Шишманов – главната причина е именно тая, че не са се давали на събирачите по пространни и по-ясни програми на ръка" (Шишманов 1889, 16). Отправя се и призив за спасяване на обречените на изчезване старини.

В началото на XX в. Министерството на просвещението и Варненският инспекторат изготвят специални въпросници за историята на селищата (имена, население, църкви, обичаи, облекло и др.). Отпечатани на специални бланки с оставени графи за попълване, те са изпратени до кметовете и главните учители на всяко селище в окръга. Не всички изпълняват прецизно поставената задача, но все пак събраната информация, най-вече от областта на традиционната народна култура, днес е един безценен архив (Музей на Възраждането – Варна, ф. I. оп. 1).

Сто години по-късно етнографската наука в България може да се похвали с многобройните си музеи, експозиции, архитектурно-етнографски комплекси, изложби, национални, регионални, международни конференции и симпозиуми (Недков 2005, 7–87). Необозрима е и публикуваната научна, популярна, краеведска литература по проблемите на народната култура (150 години... 2001).

Глобализацията на света и модернизацията на живота поставят пред етнографите, особено музейните специалисти, нови предизвикателства.

Кои са тези опорни точки, които характеризират човека на ХХ в. в неговия делник и празник, в отношението му към природата и обществото? Какво трябва да бъде запазено за бъдните поколения, какво е най-типичното за изминалия ХХ в., какви нови колекции да се изграждат или с какви материали да се попълват старите? Тези въпроси, като че ли остават малко встрани от вниманието на музейните колегии в нашата страна, още повече, че новите постъпления във фондовете се нуждаят от финансови средства и нова материална база.

Проблемът обаче не трябва да се омаловажава, защото никакви модерни сгради на музеите или старинни архитектурни паметници, нито интересни постоянни експозиции или атрактивни изложби и програми, могат да прикрият факта, че музеят е "мъртъв", ако се подценят критериите за притежание на оригинални колекции, които постоянно да се попълват или да се създават нови.

Светът започна бързо да се променя. Музеите трябва да се съревновават с телевизията, компютрите, съвременните технологии и многото нови места за развлечения, които цивилизацията създава. Това налага провеждането на разговори и дискусии, на широка обществена основа относно бъдещите цели, задачи, стратегии и програми за работа на етнографските музеи. Може би, както в края на ХІХ в. е изготвена програма за работа и сега, в началото на новото хилядолетие, е необходима теоретична и методическа концепция за бъдеща етнографска събирателска дейност. Нужна е визия за развитието на музейното дело, особено за близкото ни минало от ХІХ и ХХ в. Не трябва да се забравя и един много важен и съществен факт – музейният посетител, публиката.

През 80-те и 90-те години на ХХ в., в САЩ се правят изследвания на публиката в музеите, с оглед на това какви музеи и експозиции да се изграждат. Схващането, че музеите трябва да служат на обществото, помагайки му да се образова, изложено още в края на ХІХ в. търпи ново развитие. Основният проблем е как зрителят да се включи в средата и музеят да се превърне в средство за съпричастност към културните ценности на времето. Защото ефективността на експозициите и изложбите вече не се измерва само с броя на посетителите, а с посланието, което предава и с качеството на комуникацията (Бонева 2002, 79).

Съдържанието и критериите за селекция на етнографските музейни сбирки през следващите десетилетия на ХХІ в., бяха предмет на обсъждане, на Втората международна конференция на специалисти от етнографските музеи от Централна и Югоизточна Европа, проведена във Виена през 2002 г. Според някои от изразените становища в "новите" етнографски музеи, които ще представят "човека на ХХ в.", трябва да се търси присъствието на някои от типичните белези на национална идентичност. Други

са на мнение, че новите материали и етнографски колекции на музеите следва да бъдат в непосредствена връзка с ежедневието на човека, като същевременно притежават научна, социална и естетическа стойност. Единодушно е схващането на специалистите, че трябва да се спазват принципите на приемственост между традиционно и модерно (Попов 2002, 93–94).

Почти всички етнографски музеи и експозиции в България, независимо кога са създадени и открити, съхраняват в своите фондове образци на традиционната народна култура (селска и градска) от XIX, до средата на XX в.

В настоящето съобщение ще разгледам една малка част от колекциите на Етнографския музей – Варна, за да потърся връзката на приемственост между отделните десетилетия на XX в.

“Облекло и тъкани” е най-богатият музеен фонд, съхраняващ оригинални костюми и отделни образци от традиционното народно облекло, характерно за Варненския регион и Североизточна България, градско облекло и аксесоари, тъкани за домашна употреба, за украса на жилищния интериор, шевици и дантели и др. Фондът съдържа комплекти носии и от други области – Карнобатско, Плевенско, Врачанско, Разградско, Кюстендилско, тъкани и части от облеклото на други етноси – турци, арменци, евреи. В най-старата инвентарна тетрадка на музея от 1921 г. началните номера принадлежат на богата колекция от възглавници и престилки от Северна Добруджа.

Голяма заслуга за първоначалното попълване на фонда през 60-те и 70-те години на XX в. има Мария Николова, която по това време е уредник в етнографския отдел на Окръжен музей – Варна. Тя изработва и Тематико-експозиционния план на Етнографския музей, открит на 27 юли 1974 г. в реставрирана възрожденска къща от средата на XIX в. (Николова 2006, 19–29; Николова 2006а).

Традиционното народно облекло представя основните етнографски групи в района – старо местно население (ваяци, ченгенци, съртовци, гагаузи) и много преселници (ново население) – от Северна и Източна Тракия, Мала Азия, Македония, от вътрешността на страната (Габровско, Великотърновско), Западните покрайнини и др.

Събраните материали, особено за балканджийското население – ваяци и ченгенци, позволяват да се проследят основните етапи в развитието на народното облекло от втората половина на XIX до 50-те години на XX в. Всички образци са оригинали, изработени ръчно в домашна среда. Според изследванията на Л. Милетич и Г. Георгиев за това население, фондът съдържа от най-старите, черни и тъмносини вълнени чукмани (сукмани), женски ризи, изработени от дебело домашно тъкано платно, смес

от памук и коноп и украсени с шевица от черна вълнена прежда, връхни горни дрехи - кичи, антерии, аби (Милетич 1902, 35-55; Георгиев 1907, 153-161). В началото на XX в. черните чукмани се заменят с чукман "пъстрило", който има същата кройка (широки поли и чапак), но вече изработен от кариран вълнен плат в черно и тъмно червено. След Първата световна война (1918) женският костюм изцяло се променя. Горната дреха - сукманът вече не е цял, а се състои от две части – пола и елек (чукман и гивислик). Фондът включва всички елементи от облеклото, което дава възможност да се заключи, че непроменени до средата на XX в., остават престилките, коланите "на кори" и кичите – връхни горни дрехи с кройка на елек. При мъжкото облекло също могат да се проследят трансформациите на отделните му съставни части през първите десетилетия на XX в.

Населението по Провадийското плато, така наречените "съртовци", както и гагаузите, най-рано изоставят традиционното си облекло. След първото десетилетие на XX в. женското и мъжкото облекло, особено на младите хора, вече представлява една смесица от селско и градско. Продължават да се носят ризи, но вече с клош-поли, приготвени от домашно тъкано платно, а като горна дреха се слагат басмени и кадифени блузи, шити от фабрични платове, плетени, вълнени шалове. Мъжете заменят потурите (широки гачи) с шаячни панталони, елеците и салтамарките – с плетени или шити от вълнен плат фанели, шуби, калпаците – с каскети.

Преселниците от Северна Тракия (Сливенско, Ямболско, Елховско) идват със своето традиционно облекло, което рязко се отличава по цвят в сравнение с това на местното население (Милетич 1902, 56-58). Заради червения цвят на дрехите си и пъстрата възбена украса, те са наречени "червените форми". Особен интерес представляват женските престилки, които са декоративният център на целия костюм. Старите тъкани престилки с геометрични орнаменти, постепенно се заменят с шити (бродирани) с разноцветна прежда престилки, на които цялото поле е изпълнено с растителни и зооморфни мотиви. Промените могат да се илюстрират от богатата колекция от престилки на преселниците тракийци. Още през 20-те години на XX в. в мъжкото и женското облекло навлиза градската мода и тези промени се илюстрират най-добре от снимковия материал.

Във фонда се съхраняват и носии на преселници от Източна Тракия, Мала Азия и Македония. В сравнение с останалото население, техните най-стари облекла – тези, с които са дошли, са и най-малко на брой като фондови единици и това е съвсем обяснимо. Бягайки към България след Освобождението (1878) и особено след Балканските войни (1912-1913), хората вземат само най-необходимото или това, което е на гърба им (Генадиев

1998, 49). Заселени в близки до Варна села или в самия град, тяхното облекло е една смесица от селска и градска мода или напълно градско.

Галантерийни стоки, пасмантерийни изделия, кинкалериийни артикули, показващи модните промени в селското облекло и замяната на ръчно приготвените украси с фабрични произведения, също се съхраняват във фонда и са обект на събирателска работа. Това са сатенени черни престилки с цветна бродерия, памучни и копринени кърпи за забраждане (вали), памучни чорапи, кадифени и копринени ширити, панделки, кордели, дантели, копчета, мъниста, кожени чехли и обувки и др.

Фондът "Облекло и тъкани" съдържа и обредни облекла, чрез които могат да се възстановят костюми, свързани с календарни и семейни празници и обичаи (коледари, лазарки, "баба" от Петлювден, "Еньова буля", младоженци).

Измененията в облеклото се документират не само от събрания веществен материал и оригиналните фотографии, но и от записаната теренна информация.

Чрез различните тъкани – килими, черги, възглавници, торби, пешкири, месали за хранене, могат да се проследят промените в домашното тъкачество, появата на нови десени и модели. Едрите и дребните тъкани (покривки, ковъори, лични кърпи за хранене) дават възможност да се видят измененията в жилищния интериор по селата – навлизането на леглата, масите, бюфетите, както и новата "градска" култура на хранене. Колекциите на музея включват не само тъкани, направени на обикновен домашен стан, но и такива, изтъкани в занаятчийски кооперации и работилници от професионални майстори през 50-те и 60-те години на ХХ в.

Европеизацията на градския начин на живот във Варна, след Освобождението, също се представя с богат фонд от оригинални облекла и тъкани, вносни и местно производство, различни аксесоари и допълнения към дрехите. По-голяма част от събраните материали отразяват модата в облеклото до 20-те години на ХХ в. За десетилетията до 50-те години на ХХ в. фондът е попълнен предимно с аксесоари – шапки, чанти, накити, по-малко ръкавици и обувки. Това се отнася, както за дамското облекло, така и за мъжкото и детското.

Малкото на брой оригинални облекла от следвоенните години – 20-те и 30-те години на ХХ в., както и някои участия на музея в ревюта, ни провокираха да поръчаме при майстор-шивач изработването на рокли, по модели от фонда и от модни списания, издавани по това време. Беше направена една празнична рокля, възстановка по оригинал от началото на ХХ в. и още три официални – за визити и матинета, за разходки, за танци, от 30-те години на ХХ в. (Е Сп. Ф. Инв. № 70, 71, 72, 73).

По същия начин процедирахме и при подготовката на изложбата "Курортна Варна" (1987). Независимо от това, че сме морски град с развит курорт, във фонда се съхраняваха малко вещи и предмети, свързани с морето, плажа и почивката – женска риза за къпане в морето от началото на XX в., дамски бански костюм от 40-те г., хавлия за след къпане, пешкири, две бохчи за носене на дрехи и храна, няколко шапки.

След прецизен избор на платове (едноцветни и пъстри басми, трико), бяха ушити няколко модела бански костюми, характерни за отделните десетилетия до 50-те г. на XX в., както и дамски рокли, плажни пижами за отиване на плаж. По снимка беше изработена и една спортна рокля за тенис, както и за разходка край морето (Е Сп. Ф. Инв. № 53–66). Въпреки големия интерес на варненци към изложбата и призова да предоставят бански костюми и принадлежности за плаж, във фонда попаднаха много малко предмети – детски бански, чадър, снимки. Това е понятно, защото тези материали лесно се износват и захвърлят и всяка намерена вещь, свързана с морската почивка и курорта е своеобразна находка и откритие.

И ако за първата половина на XX в. има събран веществен материал, илюстриращ живота на човека, то за втората половина тепърва предстои сериозна събирателска дейност. Както споменах в началото, може би е нужна национална програма или събирателската работа и колекционирането ще зависи от компетентността и ентузиазма на музейните специалисти по места, не само етнографи, но и от отделите "Нова и най-нова история". Трябва да отбележим, че в Регионалните исторически музеи в областните градове има събран документален, снимков и веществен материал за най-новия период в историята на България – икономика, политика, култура, обществен живот (Бозова, Антова 2004, 143–152).

Етнографията (етнологията) обаче проучва, анализира, моделира отделните елементи и взаимодействия на връзката: човек – хора – общество. В нейния обсег на изследване е отделният индивид, носител на етничното, семейството, селищния колектив и етноса – дефиниран като племе, народност, нация (Спиридонов 1993, 6). Още в края на XVIII в., когато се полагат основите на науката етнология във Франция, тя е схващана като философия на историята, посветена на изучаването на човешкия път към цивилизацията. Етнографията е важна не само с богатството на проблемите, с които се занимава, а и с влиянието, оказвано на другите клонове на хуманитарното знание и на съвременното обществено съзнание.

Както в миналото, така и днес народната култура продължава да се отъждествява с културата на някогашното патриархално селско общество. Демографските промени и урбанизационните процеси, особено през втората половина на XX в., превръщат за

голяма част от хората, града, квартала, блока, в който живеят, в онова най-важно жизнено пространство, от което произтича усещането за идентичност, принадлежност и произход. Това не означава, че връзките със селото и родното място са прекъснати, напротив влиянието на селото се разпростира в града и обратно. Тази симбиоза и жизненост на народната култура в новия модерен свят, влиянието на технологиите върху бита, отворените граници, дава много възможности за изследователска, проучвателска и събирателска работа на етнографите.

Във фонд "Облекло и тъкани" на Етнографския музей – Варна се съхраняват не малко предмети и от втората половина на ХХ в. Притежаваме материали, свързани, както с индивидуалната творческа работа на отделната личност, така и с произведения на серийното, конфекционно производство.

През 1981 г. в чест на 1300 годишнината на българската държава 29 майстори от ЗМНХЗ – клон Варна подариха на Етнографския музей свои произведения – възглавници, кърпи, колани, торби, кожени елеци, кожух, ямурлук, чанове, керамични съдове, дървени изделия, музикални инструменти и др. Предметите са изработени в стила на традициите на народното изкуство, но отразяват и съвременните виждания на своите автори (Е /З Инв. № 1–25).

Пак по повод годишнина – 100 години музейно дело във Варна (1987) майсторката на плетени изделия – Емилия Борисова, подари на музея една голяма колекция от вълнени плетени облекла и тъкани – чорапи, ръкавици, сукмани, поли, блузи, торбички, като някои от комплектите (пола с блуза) имат и свои имена, например "Пролет". Дрехите са направени според модните тенденции от 80-те години на ХХ в., но се спазват цветови съчетания и орнаменти, характерни за различни етнографски райони – Варненско, Сливенско, Ловешко, Банско, Разлог, Северозападна България (Е /З Инв. № 201–258).

Музеят притежава и една интересна колекция от везани покривки, тишлайфери, възглавници и облекла, изработени в стил "етно". Те са подарени от Мария Чонкова, шити от самата нея, по нейни лични модели от 60-те до 90-те години на ХХ в. (Е Сп. Ф. Инв. № 75). Интересното в тази колекция е, че везачката не е правила предварителни скици, не се е съобразявала с традиционната везба, а направо на плата е извайвала своите мотиви и композиции.

Във фонда се съхранява и колекция от официални рокли от началото на 90-те години, изработени от модна къща "Галатей" (Е Инв. № 5756–5761). Новите попълнения включват също така дамски облекла – рокли, костюми, шлифери, манта, абитуриентски тоалети, характерни за модните тенденции през 60-те и 70-те години на ХХ в. (Е /З Инв. №. 543–580). Някои от тях са конфекция, но по-голямата част са изработени от професионални

шивачки в частни ателиета.

Сбирката от градски облекла и тъкани с българска бродерия също дава възможност да се проследи развитието на тази мода в облеклото и домашния интериор, от нейното зараждане след Първата световна война до 60-70-те години на XX в. (Тодорова 2005, 165–169) .

Въпреки тези попълнения събирателската работа трябва да продължи, като се издирват облекла (всекидневни, празнични и официални), бельо, тъкани за домашна употреба, за украса на жилищния интериор след 50-те години на XX в. Особено ценни ще бъдат вещите и предметите, изработени в домашна среда или от професионални майстори. За Варна, като морски град, интерес представляват и всички нови стоки за дома и облеклото, донесени от моряците от чужбина – първите шушлякови дрехи, чорапогачи, бикини, джапанки, дори модните за 70-те години на XX в. перуки.

И все пак въпросът “Какво да се събира и колекционира?” стои открит. И ако за първата половина на XX в. традиционното облекло се разпознава по райони, то може ли да се каже същото и за втората половина на XX в. – например, какъв е стилът на дрехите, аксесоарите, жилищния интериор във Варна, Велико Търново или София. Ще станат ли еднакви експозициите на етнографските музеи, показващи човека от началото на XXI век, седнал пред телевизора или компютъра, със слушалки на ушите и с дистанционно и телефон в ръка? Европейската общност може би ще ни унифицира, но ние трябва да съградим нова идентичност. Защото в глобалния свят онзи, който няма облик и стил не съществува.

Засегнахме една много малка част от проблемите на проучвателската и събирателската работа и бъдещите колекции на етнографските музеи и отдели. Това е една неизчерпаема тема, засягаща специалисти от различни музейни направления. Стои обаче открит и въпросът за сградите, където да се съхранява веществената памет не само на изминалия, но и на утрешния ден.

ЛИТЕРАТУРА:

Бозова, Антова 2004: Т. Бозова, З. Антова. Връзките на съвременния музей с живота. – В: Модерният музей – модели за адаптация. В. Търново, 2004, 143–152.

Бонева 2002: Л. Бонева. Музейни експозиции, музейни педагози, музейни публики. – В: Музейни образователни програми (Републикански научно-методически център по музеезнание към НИМ). 2, С., 2002, 75–83.

Генадиев 1998: Г. Генадиев. Бежанците във Варненско 1878–1908. Варна, 1998.

Георгиев 1907: Г. А. Георгиев. Еркечаните и техният говор (Отпечатък от “Семинара по славянска филология при Университета в София”, II), С., 1907, 133–200.

- Милетич 1902:** Л. Милетич. Старото българско население в Североизточна България. С., 1902.
- Недков 2005:** С. Недков. Идеята за български етнографски музей. – В: Музеят – традиция и съвременност. Габрово, 2005, 7–87.
- Николова 2006:** М. Николова. Спомени за работата ми в Етнографски музей – Варна. – В: Делници и празници в живота на българина. Варна, 2006, 19–29.
- Николова 2006а:** М. Николова. Стъклени мъниста. Варна, 2006.
- Попов 2002:** Р. Попов. Етнографските музеи в Европа пред едни и същи изпитания. – Българска етнология, 2002, 4, 91–99.
- Спиридонов 1993:** Т. Спиридонов. Етносъът, етнографията, етнологията и нашият свят. – В: Етнология, 1. С., 1993, 5–12.
- 150 години 2001:** 150 години българска етнографска наука 1829–1978. (Библиография, ред. ст. н. с. II ст. д-р В. Ковачева-Костадинова). С., 2001.
- Тодоров 1989:** Д. Тодоров. Българската етнография през Възраждането. С., 1989.
- Тодорова 2005:** Д. Тодорова. Движението “родно изкуство” и неговото влияние върху всекидневната култура на българския град между двете световни войни на XX в. – В: Черно море между изтока и запада: Митове, идеология, история. С., 2005, 165–168.
- Шишманов 1889:** И. Шишманов. Значението и задачата на нашата етнография. – В: СбНУ, I, С., 1889, 1–64.

MODERNIZATION OF SOCIETY AND CHALLENGES TO “NEW” ETHNOGRAPHIC COLLECTIONS

DIANA TODOROVA

(Summary)

Globalization of the world and modernization of society have put new challenges to ethnographers and museum specialists. What is the most typical for the past 20th century and what must be preserved for future generations. What new collections should be created or what materials should fill the old ones. Almost all ethnographic collections and exhibitions in Bulgaria keep in their funds samples of the traditional public culture from the 19th to mid 20th century. In this report some of the collections of the “Clothes and Fabrics” fund of the Varna Ethnographic Museum are being reviewed so that the continuity between the different decades of the 20th century can be found. Since the second half of the 20th century the museum has held materials related to the individual creative work of different personalities, as well as to products of batch, ready-made production – knitted, woolen clothes, fabrics to decorate the homes in “ethno-” and “Bulgarian embroidery” style, hand-made crochet laces, official dresses of Galateya clothes company, etc. Even so, the question “What should be gathered and collected?” is still open. For in our globalized world those who have no image of their own do not exist.